

Mor el darrer membre de la família Gaos

Trajectòria d'una família valenciana

La mort de l'actriu de cine, teatre i televisió Lola Gaos (1921-1993), recentment produïda, trau a la memòria la trajectòria intel·lectual, artística i política d'una de les grans famílies republicanes vinculades al País Valencià: els Gaos González-Pola.

Amb la mort de Dolores Gaos González-Pola, més coneguda en els ambients artístics, com Lola Gaos, posa fi la saga dels Gaos, família d'intel·lectuals i artistes d'origen asturià, arrelada a València des d'inicis de segle i dispersa, després de la contesa civil, per Madrid, València i Mèxic.

A principis del segle XX el matrimoni Gaos Bera i González-Pola arribava a Oriola i anys més tard s'instal·lava a València. El notari José Gaos tindria una família nombrosa –dues filles i sis fills– que educà en un ambient liberal i republicà, i que es va decantar fonamentalment cap a les arts, el dret, les ciències, l'ensenyament i les lletres.

A casa dels Gaos, durant la Segona República, hi havia un ambient molt obert, una extraordinària sensibilitat per la música –el pare tenia un piano a casa– i una gran passió per la lectura.

Educats en col·legis molt diversos, com els dels jesuïtes i les escoles Pies, van passar també pels mítics instituts de batxillerat Vicent Blasco Ibàñez i Lluís Vives de València.

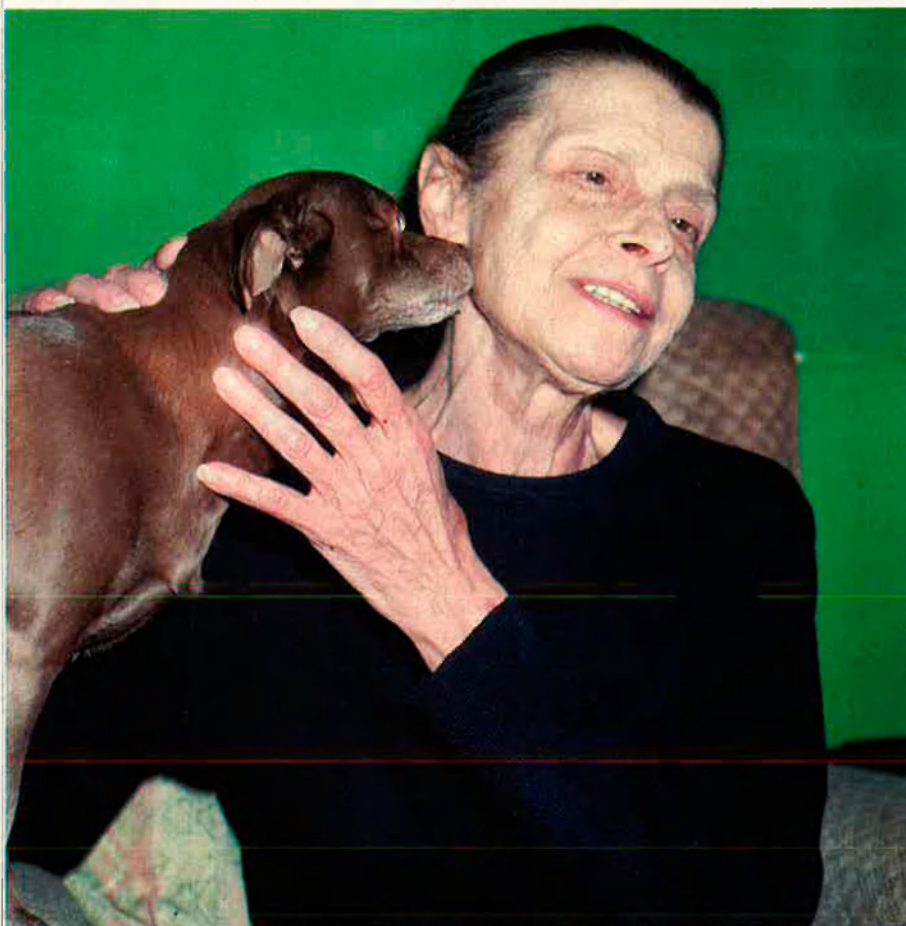
Segons els historiadors de literatura J. Guillén i J. Muñoz, “el pare era un home de personalitat destacada, molt amant de la literatura i la música”. Fa uns anys, en una entrevista que Abel Lobo li va fer, Lola Gaos recordava així la seua família: “Érem una família poc comuna. Mon pare era, possiblement, l'únic notari comunista d'Espanya. Era un home extraordinari. Vivíem en un clima de comprensió, tolerància i total llibertat”.

D'aquesta manera, l'orientació professional de la major part dels nou fills del notari José Gaos es va concretar en professions humanistes, amb l'excepció de Carles, que va estudiar enginyeria de camins, ports i canals, i Lola, que, als inicis de la seua formació, va estudiar uns cursos de medicina.

Els nou fills de José Gaos, a excepció de María, mare de família, van destacar com a escriptors, professors i músics. Alguns també van intervenir en política, sempre en partits d'esquerra: Àngel va ser militant del Partit Comunista d'Espanya des de 1931 i Lola, militant i candidata del Frente Unido de Trabajadores en 1977.

L'orientació professional dels Gaos va ser la següent: José (1900-1969) va estudiar filosofia i va especialitzar-se com a professor universitari, traductor dels principals pensadors alemanys (Kant, Hegel, Scheler, Husserl, Dilthey, Heidegger, etc.)

i rector de les universitats de Madrid i Mèxic; Carlos (1902-1958) es va dedicar a l'enginyeria militar durant la guerra espanyola en l'Exèrcit Popular i, després, durant l'exili, a l'enginyeria civil, a més, era un bon llatí, parlava i escrivia perfectament aquesta llengua. Alejandro (1907-1958) era catedràtic de literatura i poeta. Àngel (1908-1990) va estudiar dret i va treballar com a redactor d'una enciclopèdia a l'exili; Fernando, poeta i músic, va escriure alguns llibres. I Lola (1921-1993) es va dedicar al cine, al teatre i a la televisió, i va destacar com a actriu secundària

Lola Gaos era la filla menor de la família i la més coneguda gràcies a la televisió.

en diversos films de Bunuel, Berlanga i Borau.

ELS BALLESTER-GAOS-RENAU, TRES FAMÍLIES A L'EXILI

Els Gaos van emparentar a partir de la guerra espanyola amb el matrimoni Renau-Ballester, després que l'advocat Àngel es va casar amb Rosa Ballester Vilaseca, escriptora, gravadora i exiliada, juntament amb el pintor Josep Renau i amb tota la seua família, a Mèxic (1939).

Àngel Gaos, Manuela Ballester i Josep Renau havien coincidit políticament durant els anys de la República espanyola (1931-1939) en diverses organitzacions, com el Partit Comunista d'Espanya (1931), la Unió d'Escriptors i Artistes Revolucionaris (1932-1936) i l'Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura (1936-1939).

Els tres treballaren en la redacció de les revistes *Nueva Cultura* (1935-1937) i *Hora de Espana* (1937-1938), en el II Congrés Internacional d'Escriptors en Defensa de la Cultura (1937) i en altres activitats fins que Josep Renau se'n va anar a dirigir el Pavelló de la República espanyola a l'Exposició de París de 1937, ciutat on el filòsof i professor José Gaos era delegat del govern, en qualitat de comissari general.

La guerra va representar, així mateix, la dispersió progressiva dels Gaos-Ballester-Renau. Primer se'n va anar a Mèxic, en qualitat d'invitat pel govern mexicà, el professor José Gaos, inclòs en la primera delegació d'intel·lectuals espanyols hostes de la Casa de España (1938) creada a la capital mexicana pel general Lázaro Cárdenas, governant d'aquell país. Més tard,

Drets: Josefina Ballester, Àngel Gaos, Totly Renau i Teresa Renau. Asseguts: Montserrat Aymamí, Manuela Ballester, Rosa Vilaseca, Nela Gaos, Rosa Ballester, Lupe Gaos i Ruy Renau.

J. RENAU

després de l'entrada de les forces franquistes a Barcelona, se'n varen anar cap a França el notari José Gaos i la seua família—sembla que aquest va morir en un dels camps de concentració dels francesos (1939)—i Josep Renau i tota la família Ballester Vilaseca. A excepció de l'advocat Àngel Gaos, detingut, empresonat i condemnat a mort pel règim del general Franco (1939), i d'Antoni Ballester Vilaseca (1910), escultor i cunyat seu, també empresonat a la Model de València, tots els membres de les famílies Gaos, Ballester i Renau es van exiliar a Mèxic.

EXILI INTERIOR I EXILI EXTERIOR D'UNA FAMÍLIA

La desfeta de la guerra civil espanyola (1936-1939) va marcar definitivament la família Gaos. Mort el pare a l'èxode col·lectiu cap al sud de França de més de

500.000 republicans de tot l'estat espanyol, la família va quedar trencada en dues parts. Una part es va quedar a Espanya, a la presó o a l'exili interior. Es tractava de María, Alejandro, Àngel, Ignacio i Lola. L'altra part se'n va anar a l'exili exterior, a Mèxic. Aquest va ser el cas de José, Carlos i Fernando. Anys després, Àngel va eixir en llibertat provisional de la presó Model de València i va poder fugir a Mèxic, on es va instal·lar definitivament amb la seua dona, Rosa, i la família Ballester-Renau.

Pel que fa a la presència de Lola i de Vicente a Mèxic, només podem afegir que la primera va anar de visita amb la seua família i va tornar el 1943, i Vicent va anar amb Enriqueta Arino, la seua dona, i va fer la seua tesi doctoral a la Universidad Nacional Autónoma de Mèxic (1948).

Vicente Gaos va continuar la seua trajectòria acadèmica als Estats Units com a professor a Massachussetts, Berkeley i Los Angeles, i va acabar el seu períple universitari a la Fordham University de Nova York (1952-1956).

José Gaos havia arribat a la Ciutat de Mèxic a l'agost de 1938 convidat per la Casa de España, en què ja hi eren el professor Lluís Recasens, el pintor i escriptor Moreno Villa i el poeta León Felipe. En aquella època Gaos era ja un notable deixeble d'Ortega y Gasset, García Morente i Xabier Zubiri, havia traduït alguns llibres i dirigit el rectorat de la Universitat de Madrid. Segons la historiadora Clara E. Lida, Gaos, en les primeres declaracions que va fer a la premsa mexicana, va dir: "La meua permanència en aquest país serà probablement de poc més d'un any, i donaré cursos sistemàtics sobre diversos problemes filosòfics. També publicaré alguns

Drets: Xabier Zubiri, L. Recasens Siches i José Gaos. Asseguts: Maria de Maeztu, José Ortega y Gasset, un sacerdot i García Morente.

ARXIU M. GARCIA

Els Gaos, un a un

Àngel Gaos González-Pola (Oriola, 1908-Mèxic, 1990) va estudiar al Col·legi dels Jesuïtes i a la Facultat de Dret de València.

Militant de la FUE (Federació Universitària Escolar) i del PCE, va ser un dels reorganitzadors de la UEAP (Unió d'Escriptors i Artistes Revolucionaris) i de la AIDC (Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura) a la capital valenciana.

Durant la guerra espanyola (1936-1939) va ser un dels organitzadors del II Congrés Internacional d'Escriptors en Defensa de la Cultura (València, 1937) i un dels firmants de la Ponència Col·lectiva dels joves intel·lectuals antifeixistes espanyols.

Quan va acabar la guerra, va ser detingut, empresonat i condemnat a mort, però va poder eixir en llibertat provisional en 1947. Llavors va fugir a Mèxic d'on va tornar, per primera vegada, amb ocasió del Congrés Internacional d'Intel·lectuals i Artistes, celebrat a València en 1987. A Mèxic va treballar en la Unión Tipográfica Editorial Hispano-Mexicana i va organitzar un important arxiu sobre el moviment comunista anomenat: "La cortina de la propaganda".

Carlos Gaos González-Pola (Gijón, 1902-Mèxic, 1958) va estudiar al Col·legi dels Escolapis de València i a l'Escola d'Enginyers de Camins, Ports i Canals de Madrid (1922-1927). Com a enginyer va treballar a Màlaga i a Mèxic.

Milicià de l'Exèrcit Popular durant la guerra espanyola, va estar a les ordres del general Hernández Saravia, fent construccions militars per al govern republicà.

Exiliat a Mèxic, fou director de la Colonia de Santa Clara (Chihuahua), creada pel Servei d'Evacuació dels Refugiats Espanyols. Posteriorment va treballar amb els enginyers i arquitectes també exiliats Díaz Marta, Martí Martín i Enric Segarra a l'empresa Vías y Obras de Veracruz.

Es tractava d'un home de gran curiositat intel·lectual, escrivia i parlava llatí.

Dolores Gaos González-Pola (València, 1921-Madrid, 1993) era la filla menor de la família asturiana-valenciana Gaos González-Pola. Educada inicialment a València va viure fonamentalment a Madrid, on va desenvolupar la

seua carrera com a actriu de teatre, cinema i televisió.

Com a actriu de teatre va debutar en l'obra *Electra* (1945) de J. M. Pemán. Posteriorment va participar en les peces teatrals *La casa de Bernarda de Alba*, de García Lorca; *Espectros* de Strindberg; *Woyzeck*, de Buchner; *Los abrazos del pulpo* (1985); *De San Pascual a San Gil* de G. Malla, etc.

En 1949 va protagonitzar amb l'escriptor C. J. Cela el film *El sotano*. Més tard faria una pel·lícula amb García Berlanga i J. A. Bardem: *Esa pareja feliz* (1951). Va ser una de les actrius secundàries més reconegudes del cinema espanyol, amb interpretacions valuoses als films: *El verdugo* (1963), de L. G. Berlanga; *Tristana* (1969), de L. Buñuel, i *Furtivos* (1975), de J. L. Borau.

Per a la televisió espanyola va fer diversos serials, com *Lorca, la muerte de un gran poeta* (1987) dirigida per J. A. Bardem.

José Gaos González Pola (Gijón, 1900-Mèxic, 1969) era el fill major de la família Gaos i González-Pola. Educat a l'Institut de Batxillerat Lluís Vives de València, on va tenir per companys Max Aub i Medina Echavarría, estudià la carrera de filosofia i lletres a València, Madrid i Montpeller, i va ser deixeble protegit del filòsof José Ortega y Gasset. Catedràtic d'Introducció a la Filosofia a la Universitat de Madrid va tenir el càrrec de rector durant la guerra civil espanyola (1936-1938).

En 1937 va ser nomenat comissari del Pavelló de la República espanyola a l'exposició de París de 1937, coordinant la mostra on va participar Picasso (*El Guernika*); Juli González (*La Montserrat*); Miró (*El pagès català i la revolució*); Alberto Calder (*La font de mercuri*), etc.

En 1938 va viatjar a Mèxic com a membre de la primera delegació d'artistes i intel·lectuals invitats pel govern a la Casa de España (1938-1940).

Es considera uns dels introductors i traductors de la filosofia alemanya a Mèxic (Scheler, Husserl, Heidegger, etc.).

Va ser professor i rector de la Universidad Nacional Autónoma de Mèxic i autor del concepte del *trasterrado*, com a denominació dels exiliats espanyols a Mèxic.

Va escriure, entre altres llibres: *En tor-*

no a la filosofía mexicana (1953); *Confesiones profesionales* (1958); *Del hombre* (1970), etc.

Vicente Gaos González-Pola (València, 1919-València, 1980) va fer els seus estudis a l'Institut de batxillerat Blasco Ibàñez i a la Facultat de Filosofia i Lletres de València i Madrid. Es va doctorar a l'exili, a la Universidad Nacional Autónoma de Mèxic (1947).

Guanyador del premi Adonais de Poesia (1943), va ser amic dels escriptors Vicente Aleixandre i Dámaso Alonso.

Durant la postguerra se'n va anar, amb la seua família, a Mèxic, a l'encontre dels seus germans José, Àngel i Carlos, exiliats en acabar la guerra civil espanyola (1939).

Després d'alguns anys (1947-1956) a Mèxic i als EUA va tornar a l'estat espanyol i va guanyar una càtedra d'anglès en un institut d'ensenyament mitjà a València.

Va ser autor de diversos llibres de poesia en castellà (*Arcángel de mi noche* (1944); *Luz desde el sueño* (1947); *Un montón de sombra* (1972), etc. Estava considerat una autoritat literària en Miguel Cervantes, sobretot en *El Quixot*.

En 1982 l'editorial Alfons el Magnànim li va publicar l'*Obra poètica completa*.

Alejandro Gaos González-Pola (Oriola, 1907-Madrid, 1958) va estudiar al Col·legi dels Jesuïtes i a la Facultat de Filosofia i Lletres de València. En 1934 va guanyar una càtedra de Llengua i Literatura Espanyola d'ensenyament mitjà. Va ser professor dels instituts de batxillerat Blasco Ibàñez i Lluís Vives de la capital valenciana (1934-1939).

En acabar la guerra civil espanyola va continuar treballant com a professor en instituts de Cartagena, Requena i Madrid. Va col·laborar als diaris *Abc*, *Levante* (València) i la revista *Índice* (Madrid).

Va escriure alguns guions cinematogràfics: *Sangre olvidada* o *Una hada en la ciudad*, aquest darrer en col·laboració amb W. Fernández Florez. Va escriure diversos llibres de poemes: *Sauces imaginarios* (1931), *Tertulia de campanas* (1932), *Ímpetu del sueño* (1934), *La angustia romántica de nuestro tiempo* (1934), *Crónicas literarias* (1934), *Vientos de la angustia* (1947), *La sencillez atormentada* (1951), *Prosa fugitiva* (1955), *Ganando la alegría*, etc.

Vicente Gaos va guanyar diversos premis de poesia.

ARXIU

llibres, o almenys un resum dels meus cursos a la Universitat de Madrid, que no vaig poder reunir en un volum a causa de la Guerra Civil". El que no podia imaginar Gaos es que ja no tornaria, mai més, a la seua terra d'origen. L'autor del concepte de "transterrat", per a anomenar els "refugiats d'Espanya a Mèxic" acabaria fent la seua carrera acadèmica, intel·lectual i filosòfica a Mèxic, país que ha reconegut la seua aportació publicant-ne tots els llibres i traduccions i iniciant l'edició de les seues obres completes, publicades per la Universidad Nacional Autónoma de Mèxic.

Carlos Gaos, per la seua part, va viure a Mèxic a tres ciutats ben distintes: Veracruz, Ciutat de Mèxic i la Colonia de Santa Clara. Amb el suport del doctor Josep Pucho Alvarez i els diners del SERE (Servicio de Evacuación de Republicanos Españoles) va dirigir la construcció de la Colonia de Santa Clara a l'estat mexicà de Chihuahua, al nord del país, destinada a un nucli de refugiats espanyols. Més tard es va vincular a l'empresa Vías y Obras, de l'emigrant asturià Manuel Suárez, on va treballar amb els arquitectes valencians exiliats Enric Segarra, Fèlix Candela i Jesús Martí Martín. Amb ells i l'enginyer Díaz Marta va fer nombrosos edificis i construccions oficials a l'estat de Veracruz, al Golf de Mèxic. Posteriorment va fixar la seua tasca professional a la capital mexicana.

Àngel Gaos, que va arribar a Mèxic, en 1946, treballà com a redactor del *Diccionario Enciclopédico* de la Unión Tipográfica Editorial Hispano Mexicana, on va coincidir, entre altres valencians refugiats,

amb Marí Civera, Joan Sapina i Fe Álvarez.

Àngel Gaos, que es va dedicar durant vora mig segle a recopilar tot un arxiu sobre la política internacional anticomunista titulat "La cortina de la propaganda", va escriure a l'autor d'aquest article una carta on, en referència a la seua experiència valenciana (1931-1939), deia: "Segons tot el que llegesc i puc sentir, em sembla que la major part dels espanyols que dediquen una certa atenció, almenys, a la política, consideren que el període republicà espanyol, inclosa la guerra de 1936 a 1939, no és més que 'història' soterrada, 'gràcies a déu', en els llibres i, el que és pitjor, creuen que s'ha d'oblidar, perquè fer-ne memòria, prendre, avui, tot allò en compte és un anacronisme propi de vells, que només saben viure aferrats als records d'un passat llunyà".

A Mèxic va viure, també, Fernando Gaos, al qual el crític d'art i metge valencià Carles Sentí Esteve, recordava fa uns anys, en 1983, al diari *Levante*, amb motiu de la publicació del llibre: *La vida en verso*.

A l'exili interior es va quedar la meitat de la família Gaos, és a dir, María, Alejandro, Ignacio i Lola.

De tots quatre, Alejandro és possiblement el menys conegut de la saga dels Gaos. Nascut a Oriola (el pare era notari a la vila alacantina d'Albatera), va fer estudis al Col·legi dels Jesuïtes i a la Facultat de Filosofia i Lletres de València. En 1934 ja era catedràtic de Llengua Espanyola i Literatura i professor de l'institut Vicent Blasco Ibàñez de València (1934-1939). En finalitzar la contesa es va quedar a la península, on va continuar, silenciosament, la seua tasca docent en diversos instituts, i escrivint i publicant llibres

de versos en castellà: *Vientos de la angustia* (1947); *La sencillez atormentada* (1951); *Prosa fugitiva* (1955), etc.

De la vida i les activitats d'Ignacio, el músic, durant la postguerra no tenim gaire notícies.

La trajectòria professional de Lola, la més petita de la família, que acaba de morir a Madrid, és ben coneguda de tots, almenys dels amants del cine, el teatre i la televisió. Considerada com una gran actriu secundària, ella mateixa deia: "En Espanya, els actors secundaris, per bons que siguuen, no tindran mai oportunitats de guanyar-se bé la vida i de donar-se a conèixer."

Malgrat tot, Lola va aconseguir reconeixement del públic i del món del cinema a partir de les seues interpretacions en els films *Viridiana* (1961), de Luis Buñuel; *El verdugo* (1963), de Luis García Berlanga, i *Furtivos* (1975), de José Luis Borau, pel·lícula premiada amb la Concha de Oro del Festival de Sant Sebastià.

Amb la mort de Lola finalitza la saga original dels Gaos González-Pola, tota una família marcada per la guerra, la repressió ideològica i l'exili. Tota una aportació humanista i democràtica a la cultura d'aquest país.

Manuel Garcia

Retrat del poeta Alejandro Gaos pel pintor Genaro Lahuerta, 1935.

ARXIU: M. GARCIA